

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԳԱՎԱՌՈՒՄ
(1919թ. մայիսի 4)

1918թ. վերջերին, թուրքերի հեռանալուց հետո Հայաստանի իշխանությունները ձեռնամուխ են լինում թուրքական բռնազավթումից ազատված տարածքներում տեղական իշխանության մարմինների ձևավորմանը: Դեռևս 1918 թվականի նոյեմբերի 28-ին Ներքին գործերի նախարար Արամ Մանուկյանի կողմից Ալեքսանդրապոլի գավառային կոմիսար էր նշանակվել Արամ Նոնրատյանը, օգնական՝ Թալալյանցը:¹ Նշանակվել էին նաև գավառամասային կոմիսարներ:² Հունվարի 25-ից Ալեքսանդրապոլում Հայաստանի ներկայացուցչությունը դադարեցնում է իր գործունեությունը, իսկ փետրվարի 1-ից՝ վերացվում: Ավելի ուշ՝ 1919թ. մայիսին տեղի ունեցան ընտրություններ, որի արդյունքում կազմավորվեցին տեղական իշխանության մարմինները:

Ընտրությունների կազմակերպման գործում առանձնակի ակտիվություն է ցուցաբերում հատկապես դաշնակցություն կուսակցությունը: Դեռևս 1919թ. փետրվարի 25-ին Ալեքսանդրապոլի ՀՀԴ տեղական կոմիտեն դիմել էր Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչությանը, առաջարկելով արագացնել Քաղաքային Դումայի ընտրությունները. «Մենք, - ասված է այդ գրության մեջ, - պնդում ենք, քանի որ ներկայ դուման և վարչությունը ժողովրդի ընտրական քվեով չէ որ բռնել են իրենց տեղերը և հետևապես այնտեղ չեն ներկայացած միւս կուսակցություններն ու խմբակները, ուստի ներկայ վարչությունը իրատուք չլիտի ունենայ ընտրութեան գործն առանց միւս հոսանքների տանելու: Մենք առաջարկում ենք քաղաքային վարչութեան կից կազմել մի ընտրական միջկուսակցական յանձնաժողով, որ ղեկավարելու է ընտրութեան գործը, հակառակ դեպքում մենք այդ բանը անելը կը խնդրենք պատշաճաւոր վերին իշխանութեան»:³ Քաղաքային վարչությունը, որն առաջնորդվելով 1917 ապրիլի 15-ի քաղաքային ընտրությունների վերաբերյալ Անդրկովկասյան կառավարության ժամանակավոր օրենքով, 1919թ. փետրվարի 26-ին սկսել էր ցուցակագրել ընտրական իրավունք ունեցող քաղաքացիներին, պատասխանում է, որ համաձայն վերը նշված օրենքի, ընտրական ցուցակների կազմելու իրավունքը պատկանում է քաղաքային վարչությանը, որն արդեն ձեռնարկել է դա:⁴

1919թ. փետրվարի 26-ին Ալեքսանդրապոլի քաղաքացիներին ուղղված հայտարարության մեջ Քաղաքային վարչությունը հրավիրում էր առանց սեռի, ազգի և դավանանքի խտրության 20 տարին լրացած Ալեքսանդրապոլի բոլոր քաղաքացիներին ցուցակագրվել ընտրություններին մասնակցելու համար:⁵ Ցուցակները կազմելուց հետո մեկ այլ հայտարարությամբ վարչությունը առաջարկում է քաղաքացիներին ստուգել կազմած ցուցակները և ներկայացնել բողոքները, միաժամանակ ավելացնելով, որ հիշյալ ժամանակամիջոցում դրանք չներկայացնողները զրկվում են ընտրության իրավունքից:⁶ Քաղաքային վարչությունը ցուցակագրությունը ավարտելու մասին տեղեկացնում է նաև Հայ հեղափոխական դաշնակցությանը, առաջարկելով նկատվող թերությունների մասին տեղեկացնել: Վերջինս ներկայացնում է չցուցակագրվածների ցանկը և խնդրում լրացուցիչ ցուցակագրություն կատարել:⁷ Ընտրությունները նշանակվում են 1919թ. մայիսի 4-ին: Ընտրությանը մասնակցելու իրավունք ունեցող քաղաքացիները սկսած ապրիլի 29-ից կարող էին ստանալ իրենց

¹ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 201, ց. 2, գ. 366, ք. 2:

² Նույն տեղում, գ. 2, ք. 15:

³ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2799, ք. 9:

⁴ Նույն տեղում, ք. 13:

⁵ Նույն տեղում, ք. 12:

⁶ Նույն տեղում, ք. 16:

⁷ Նույն տեղում, ք. 47:

⁸ Նույն տեղում, ք. 66:

ընտրողական քարտերը, տոմսերն ու ծրարները ընտրական շրջանների համար որոշված շնմբերից: Ալեքսանդրապոլ քաղաքում ստեղծվել էր ընտրական 10 հետևյալ շրջանները:

«1-ին շրջան - Մելիք Սարգսեանի տանը Խրիմեան դպրոցի մօտ-այս շրջանի մեջ մտնում է Թիֆլիսի խճուղու և Էսպլանադան փողոցի մեջ ընկած տարածությունը մինչև քաղաքի արտատեղիները:

2-րդ շրջան - Հաջիպալա Թմանեանի տանը-Բեհբութեան փողոց, այս շրջանի մեջ մտնում է Թիֆլիսի խճուղու և Էսպլանադան փողոցի և երկաթուղագծի մեջ ընկած տարածությունը:

3-րդ շրջան - Քաղաքային Վարչութեան շնմբում- այս շրջանը պարփակում է Էսպլանադան և Պուշկինեան փողոցների, Թիֆլիսի խճուղու և Բոշաների հրապարակի մեջ ընկած տարածությունը մինչև Մալիտակ չայ:

4-րդ շրջան - Դուրբուխչեանի տանը-Պալեվայա փողոցում, սահմաններն են Էսպլանադան փողոց, Պուշկինեան, Թիֆլիսի խճուղի, Բոշաների հրապարակ և Փանահեռեան փողոց մինչև երկաթուղու գիծը:

5-րդ շրջան - Ժողովրդական տանը-այս շրջանի սահմաններն են Պուշկինեան, Սապեօրնայա և Փանահեռեան փողոցները մինչև Մալիտակ չայ:

6-րդ շրջան - Խօջայեանի տանը (արհեստատրական դպրոց) Լորիս-Մելիքեան փողոց, շրջանի սահմաններն են Պուշկինեան, Սապեօրնայա և Փանահեռեան փողոցները մինչև երկաթուղագիծը:

7-րդ շրջան - Տեր Դազարեանի տանը. Մալօ-սլաբոդսկայա փողոցի վրայ. սահմանները՝ Սապեօրնայա և Փանահեռեանի փողոցները մինչև բանջարանոցներն ու Կարանեանների գորանոցները:

8-րդ շրջան - Կալաշեանի տանը՝ Սապեօրնայա և Պալեվայա փողոցների անկիւնում, սահմաններն են Սապեօրնայա և Փանահեռեան փողոցներն ու երկաթուղագիծը մինչև քաղաքային բանջարանոցները:

9-րդ շրջան - Կայարանը և նրա շրջանը:

10-րդ շրջան - Բերդը իր շրջանով».⁹

Ընտրություններին մասնակցում էին երեք հիմնական քաղաքական ուժեր: Սոցիալիստական կուսակցությունները հանդես էին գալիս ընդհանուր ցուցակով: Դեռևս 1919թ. մարտի 25-ի ՌՄԴԲԿ Ալեքսանդրապոլի կազմակերպության ընդհանուր ժողովը քննելով Ալեքսանդրապոլի միջկուսակցական բյուրոյի առաջարկը հանդես գալ միասնական բլոկով, պատասխանում է, որ դա կլինի միայն այն դեպքում, երբ սոցիալիստական ուղղության բոլոր կուսակցությունները ընդունեն «Խորհուրդների իշխանությունը»:¹⁰ 1919թ. ապրիլի 14-ին Ալեքսանդրապոլի սոցիալիստական բլոկի կոմիտեն խնդրում է Երևանի ՌՄԴԲԿ կոմիտեից ներկայացուցիչ ուղարկել նախընտրական պայքար մղելու համար:¹¹

Սոցիալիստական միության կողմից առաջարկված թեկնածուները՝ թվով 52 հոգի, ներկայացված էին առաջին ցուցակով: Ցուցակը գլխավորում էր քաղաքագլուխ Լևոն Սարգսյանը:¹² Սրանցից 13-ը Սոցիալիստ հեղափոխականներն էին,¹³ 13-ը՝ Անկախ սոցիալիստներ:¹⁴ Երկրորդ ցուցակով հանդես էին գալիս դաշնակցականները, որոնք ունեին 60 թեկնածու:¹⁵ Երրորդ ցուցակով հանդես էին գալիս ժողովրդականները:¹⁶ Նշված թեկնածուները Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլխին ուղղված դիմումով պետք է տալին իրենց զբաղոր համաձայնությունը այս կամ այն ցուցակում ընդգրկվելու վերաբերյալ:

⁹ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2799, ք. 75:

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 1022 ց. 2, գ. 120, ք. 1:

¹¹ Նույն տեղում, ք. 2:

¹² ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2799, ք. 76:

¹³ Նույն տեղում, ք. 79:

¹⁴ Նույն տեղում, ք. 81:

¹⁵ Նույն տեղում, ք. 82:

¹⁶ Նույն տեղում, ք. 8:

Դաշնակցականները կարողանում են բացարձակ մեծամասնություն ապահովել մայիս 1919թ. մայիսի 4-ի Ալեքսանդրապոլի Քաղաքային Դումայի, ապա հունիսի 21-23-ին տեղի ունեցած Հայաստանի պառլամենտի ընտրություններում:

Դաշնակցությանը հաջողվում է բացարձակ մեծամասնություն ստանալ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններում: Ընդհանուր վիճակը պատկերացնելու համար բավական է բերենք միայն մի տեղամասի ընտրությունների արդյունքները: Այսպես՝ 1-ին տեղամասում սոցիալիստ-հեղափոխականները ստացել էին 19 ձայն, դաշնակցականները՝ 339, ժողովրդականները ընդամենը՝ 39:¹⁷

Երևանի Երջանային դատարանին ուղղված դիմումում մի խումբ քաղաքացիներ Ալեքսանդրապոլի քաղաքային Դումայի մայիսի 4-ի ընտրությունները համարում են կեղծ և առաջարկում նոր ընտրություններ անցկացնել: Նրանք դաշնակցությանը մեղադրում են հիմնականում նրա համար, որ քաղաքացիներին խաբել է խոստանալով իշխանության գալուց հետո փոխհատուցել թուրքական օկուպացիայի ընթացքում կորցրածը: Ընտրությունները ճիշտ չի համարել մահ Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխը՝ 1919 թվականի մայիսի 24-ին ՆԳՆ-ին ուղղված դիմումում:¹⁸ Նույն օրը ՀՀ Նախարարների խորհրդին ուղղված գրությունում նա գրում է, որ չնայած բազմաթիվ բողոքներ են եղել մայիսի 4-ի ընտրությունների հետ կապված, որոնք տրված են Երջանային դատարան, սակայն այդ ընթացքում մախարար Յաղջյանը և Մանասյանը առաջարկել են նոր վարչությանը անցնել աշխատանքի: «Յարգելով քաղաքացիների բողոքարկելու իրավունքը և բարձր գնահատելով կարգուկանոնը հանրապետությունում, - ասվում է գրությունում, - ես չեմ կարող իրականացնել մախարարների պահանջը»:¹⁹

1919թ. հունիսի 1-ին Երևանի Երջանային դատարանը Պիգուրենկոյի մախազանությանը լսելով Ալեքսանդրապոլի բնակիչների (Մաքատ Բաստրանջյան, Բագրատ Կորկուտյան, Ալ. Կորկուտյան և ուրիշներ) բողոքները և ուշադրություն դարձնելով այն հանգամանքի վրա, որ չարաշահումները չեն հաստատվել՝ բողոքը համարել է չհիմնավորված:²⁰

Չնայած քաղաքացիների՝ արդարադատության մախարարին ուղղված բազմաթիվ բողոքներին, ընտրությունները համարվում են կայացած: Մայիսի 4-ի Քաղաքային Խորհրդի ընտրությունների արդյունքում վերակազմավորվում են տեղական ինքնակառավարման մարմինները: 1919 հունիսի 4-ին Ալեքսանդրապոլի խորհուրդը գաղտնի քվեարկությամբ Խորհրդի մախազահ է ընտրում Բուդաղյանին, խորհրդի քարտուղար՝ Սկրտիչ Միմոնյանին:²¹ Հունիսի 6-ին Խորհուրդը գաղտնի քվեարկությամբ Վարչության անդամներ է ընտրվում Պարույր Գյոնջյանին (22 ձայն կողմ և մեկ դեմ) և Ալեքսանդր Մարգարյանին (22 կողմ, 2 դեմ): Մյանցից առաջինը օրենքի համաձայն ճանաչվում է քաղաքագլխի պաշտոնակատար:²² Հունիսի 6-ին Խորհուրդը միաձայն որոշում է հետաձգել քաղաքագլխի ընտրությունները, իսկ վարչության անդամներ ունենալ երեք հոգի:²³ Ավելի ուշ՝ 1919թ. հոկտեմբերի 3-ին վարչության երրորդ անդամ է ընտրում Մուշեղ Աբիյանը:²⁴ 1920թ. ապրիլի 3-ի նիստում Քաղաքային խորհուրդը որոշում է ունենալ վարչության չորրորդ անդամը, սակայն ընտրությունները հետաձգելով հետագային:²⁵ Հունիսի 10-ին Քաղաքային խորհուրդը ստեղծում է հանձնաժողովներ, որոշում դրանց կազմն ու քանակը: Մասնավորապես ստեղծվում են պարենավորման, ֆինանսա-բյուջետային, բժշկա-սանիտարական, ոստիկանության, պառլամենտական քաղաքային ընտրությունների, ժողովրդական տան հանձնաժողովներ: Խորհուրդը միաձայն որոշում է հանձնաժողովի անդամներ (նշանակել ա) պարենավորման՝ Հ. Չոլախյանին, Ս. Մանուկոյանին, Ս. Տեր-Աբրահ-

¹⁷ ՀԱՄ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2799, ք. 220:

¹⁸ Նույն տեղում, գ. 2783, ք. 236:

¹⁹ Նույն տեղում, ք. 245:

²⁰ Նույն տեղում, ք. 260:

²¹ Նույն տեղում, գ. 2807, ք. 1:

²² Նույն տեղում, ք. 2:

²³ Նույն տեղում, ք. 3:

²⁴ Նույն տեղում, ք. 6:

²⁵ Նույն տեղում, ք. 9:

համյանին, Հ. Սամվելյանին, Հ. Աղաբաբյանին, ք) ֆինանսա-բյուջետային՝ Կ. Զեշիշյանին, Գ. Խաչատրյանին, Տ. Տիրոսյանին, Ռ. Վանեցյանին, Հ. Աղաբաբյանին, գ) Բժշկա-սանիտարական՝ Բ. Բաղդասարյանին, Մ. Պապիկյանին, Ե. Տեր Գևորգյանին, Գյանջեպյանին, Փ. Տեր Հակոբյանին, ղ) միլիցիայի՝ Լոռեցյանին, Լ. Գեորգիկյանին, Հ. Մարաբայանին, Ը. Ըրափունուն, Հ. Առաքելյանին, ե) պառլամենտական քաղաքային ընտրությունների՝ Մ. Տեր-Աբրահամյանին, Կ. Աղաբաբյանին, Հ. Աղաբաբյանին, գ) Ժողովրդական տան՝ Ս. Մանուկոլյանին, Կ. Աղաբաբյանին, Ը. Ըրափունուն, Հ. Գինոսյանին, Հ. Ղազարյանին:²⁶

Միայն սեպտեմբերի 23-ին Զաղաքային Խորհրդի կողմից քաղաքագլուխ է ընտրվում բժիշկ Հայկ Մելքոնյանը:²⁷

Այսպիսով 1919թ. մայիս 4-ին անցկացրած տեղական իշխանության մարմինների ընտրությունների արդյունքում իշխանությունն անցնում է դաշնակցական կուսակցությանը, ապառնվելով վերջինիս հաղթանակը մաև 1919թ. հունիսին կայացած պառլամենտական ընտրություններում: Հայոց պետականության պատմության մեջ լինելով առաջինը, այդ ընտրությունները, բնականաբար, զերծ չէին կարող լինել թերություններից, որի մասին վկայում են բազմաթիվ բողոքները: Սակայն հարկ է մշել, որ այս ընտրությունները շատ կարևոր էին մեր ժողովրդի քաղաքական հասունացման առումով:

ВЫБОРЫ ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ В АЛЕКСАНДРОПОЛЬСКОМ УЕЗДЕ (4 мая 1919г.)

Резюме

К. Алексанян, М. Калачян

В конце 1918 года, после ухода турок, правительство Армении приступило к формированию местных органов власти. В результате выборов, проведенных в мае 1919 года, были реконструированы местные органы власти Александрополя. В выборах участвовали три основные политические силы: социал-демократы, дашнаки и народники. Несмотря на то, что социалисты были представлены общим списком, подавляющее большинство голосов получила партия Дашнакцутюн.

Эти выборы, будучи первыми в истории армянского государства, были не безупречными, о чем свидетельствуют многочисленные факты нарушений, упоминаемые в источниках. Но одновременно они были важным шагом на пути к политической зрелости и становлению государственности.

²⁶ ՀԱՄ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2807, ք. 5:

²⁷ Նույն տեղում, ք. 7: